

İLK DÖNEM İSLAM SİYÂSÎ TARİHİNDE HUTBE UYGULAMASI*

Cahit KÜLEKÇİ**

ÖZET

Devletlerin müstakil olduklarını gösteren bir takım sembolleri (alâmât-ı fârika) vardır. Bu semboller devletlerin kendi geleneklerine bağlı olarak değişirler. Örneğin, para bastırmak, paranın üzerine yönetimde bulunan devlet başkanının ismini yazmak, sancak sahibi olmak, sınır belirlemek, başkent edinmek, teşkilatlanmak bu sembollerdendir. Saydığımız unsurlara ilâveten hutbe vermek de Müslüman toplumların geleneği içinde bağımsızlık sembolü olarak tanımlanmıştır. Bu çalışmamız, devletlere ait bağımsızlık sembollerinden birisi olan hutbenin, İslâm siyâsî tarihindeki uygulanma biçimlerini göstermeyi hedeflemektedir. İslâm siyâsî tarihinde hutbe uygulamasının geçmişi bir hayli eskiye dayanmaktadır. Hz. Peygamber (AS)'in yedinci nesilden dedesi olan Ka'b b. Lüeyy'le birlikte başladığını düşündüğümüz hutbe uygulaması, Ka'b b. Lüeyy'in ölümünden sonra devam ettirilmemiştir. Dolayısıyla hutbe uygulamasının geleneksel bir hal alması Hz. Peygamber (AS) zamanında olmuştur. Şartlar gereği Mekke'de hutbe veremeyen Hz. Peygamber (AS), Medine'ye hicretinden hemen sonra bu geleneği başlatmıştır. Hz. Peygamber (AS)'in vefatını müteakip Müslüman toplumu idare eden dört halifenin verdiği ilk hutbeler ile de bu gelenek süreklilik kazanmıştır. Hem Hz. Peygamber (AS)'in hem de dört halifenin verdiği hutbelerin ortak paydasının da itaat olduğu görülmektedir. Ayrıca ilk hutbeler genel olarak toplumu irşâd edici mesajlarla örülü iken, kimi zaman da devlet başkanının toplumu nasıl yöneteceğine dair bilgileri içermektedir. Fakat daha sonraki süreçte, büyüyen coğrafi sınırlara paralel olarak devlet başkanının hutbe vermesi değil, hutbede adının geçmesi bağımsızlık ve otorite sembolü olarak değerlendirilmeye başlanmıştır.

Anahtar Kelimeler: hutbe, devlet, otorite, bağımsızlık, cahiliye

THE PRACTICE OF KHUTBAH IN THE FIRST PERIOD OF POLITICAL ISLAM

ABSTRACT

They are symbols (different symbols) that indicate the independent of states. These symbols may vary, depending on the traditions of their own states. For example that the symbols the money, written on money the president's name of the state, flag, border, capital,

* Bu makale Crosscheck sistemi tarafından taranmış ve bu sistem sonuçlarına göre orijinal bir makale olduğu tespit edilmiştir.

** Yrd. Doç. Dr. İnönü Üniversitesi İlahiyat Fakültesi, İslam Tarihi, El-mek: cahit.kulekci@inonu.edu.tr

organization of the states. In addition to these elements, give the khutbah is defined in the tradition of Muslim societies as a symbol of independence. Our study aims to show the application forms of khutbah which is one of the symbols of the independence of states khutbah, in the political history of Islam. The application of Khutbah dates back a great deal on the Islamic political history. The application of khutbah began the Prophet Muhammad's seventh generation grandfather Ka'b b. Lueyy, but after his death have not been continued. Therefore, take a traditional of the application of khutbah has been timely the Prophet Muhammad. Due to the conditions, the Prophet Muhammad can not give a khutbah in Mecca and this tradition started immediately after the exodus to Medina. After the death of The Prophet Muhammad, this tradition gained continuity in the time of first four caliphs who managed te Muslim community. The common denominator of khutbah's given both the Prophet Muhammad as well as the first four caliphs seems to be in obedience. Also in general the first khutbah's messages society and sometimes includes information about the head of state how to manage society. However, in the process of later, in parallel with the growing geographic boundaries, to pass the name of the president began to be seen as a symbol of independence and authority, but to give the khutbah.

Key Words: khutbah, government, authority, independence, jahiliyyah

Giriş

Toplumların devletleşme süreçlerinde siyâsî geleneklerine bağlı olarak, bir takım unsurların bağımsızlık ve otorite sembolü olarak kullanıldığı bilinmektedir. Meselâ Türk- İslam devlet geleneğinde yer alan sancak, hutbe ve sikkelerde hükümdarın adının geçmesi bu unsurlardan sayılmaktadır.¹ Ayrıca yine Türk- İslâm devlet geleneğinde, toplumların devlet yapısına kavuşabilmesi, iktidarın meşrû sayılabilmesi için ve devlete başkanlık eden kişinin, otoritesini gösterebilmesi için hutbe vermesinin siyâsî bir gelenek olduğu ifade edilmektedir.² Sonraları verilen hutbelerde devlet başkanının adının zikredilmesi³ de ayrıca bir otorite kabul edilmiştir.

Aslında hutbe gibi iktidarın meşrûyetini gösteren yukarıda zikrettiklerimizden başka unsurlar da bulunmaktadır. Belirli sınırlara ve bir sancağa⁴ sahip olmak, para bastırmak⁵ gibi uluslararası geçerliliği olan sembollerin yanı sıra *biat*⁶ gibi Müslüman toplumlara özel semboller de

¹ Yusuf Halaçoğlu, **XIV- XVII. Yüzyıllarda Osmanlılarda Devlet Teşkilatı ve Sosyal Yapı**, Ankara 1991, s. 73

² Bu çerçevede örneğin İdrisî Devleti'nin kurucusu, İdris b. Abdullah'ın, Cuma günü verdiği hutbe zikredilebilir. Abdulhâdî et-Ta'zî, **Târîhu'd-Diplomasi min Akdâmi'l-Usûr ile'l-Yevm**, Rabat 1987, IV, 10-13; [Eserde hutbenin aslı da yer almaktadır.] Ayrıca bkz: Reşat Genç, **Karahanlı Devlet Teşkilatı**, Ankara 2002, s. 87; Ali Şakir Ergin, **Osmanlı Devleti ve Bozok Sancağı**, Yozgat 2000, s. 51

³ '... Sultân be-gâyet kerîm kişiydi; İzmir-oglu'nun suçundan vazgelüp, yine anda beg diküp, ilin ve günin ismarladı ki, hutbe ve sikke sultân adına olup, akça sultân adına yürüye.' Mevlânâ Mehmed Neşrî, **Cihânnümâ**, Hzr: Necdet Öztürk, İstanbul 2008, s. 232

⁴ Bir devlet başkanına, devlet başkanı olduğu için gönderilen sancak, mücevher, kılıç gibi alametlere *hanlık teşrifâtı* denmektedir. Müstecip Ülküsal, **Kırım Türk- Tatarları**, İstanbul 1980, s. 31

⁵ Şevket Pamuk, **Osmanlı Devleti'nde Paranın Tarihi**, İstanbul 1999, s. 6

⁶ Mustafa Özkan, 'Emevi İktidarının İşleyişinde Biat Kavramına Yüklenen Anlam ve Biatın Fonksiyonu', **Hitit Üniversitesi Çorum İlahiyat Fakültesi Dergisi**, Sayı: 13, Çorum 2008, s. 113- 128

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 8/7 Summer 2013

bulunmaktadır.⁷ Toplumların devletleşme statülerini gösteren bu unsurlar haricinde teşkilatlanmanın⁸ da devletlere ait bağımsızlık sembollerinden birisi olduğu kabul edilmektedir.⁹

İlk Müslüman toplumun devlet başkanı olan Hz. Peygamber (AS), ilâhî tebliğ vazifesi ile görevlendirildikten sonra Mekke aristokrasisi içinde siyâsî bir güç olarak tanınmamıştır. Nitekim Mekke aristokratları, ‘*Bu Kur’an, iki şehrin birinden bir büyük adama indirilseydi ya!*’¹⁰ diyerek tepkilerini ortaya koymuşlar; âdetâ Kur’an’ın indirilmesine ya da ilâhî vazifenin gelmesine değil, Mekke’nin idârî sınıfında yer almayan bir şahsa karşı tavrı almışlardır. Bu anlayışa paralel olarak Müslümanlar da Mekke’de, Mekke ileri gelenleri tarafından çeşitli psikolojik, sosyolojik ve fizikî baskılara maruz bırakılmışlardır.¹¹ Hz. Peygamber (AS)’in yakın atalarından Kusay’ın Mekke’de tesis ettiği oligarşik parlamenter yapı içinde¹² Hz. Peygamber (AS)’in mensup olduğu Benî Hâşim’in, Abdulmuttalib’in vefâtından sonra geri planda kalmasının da bunda rolü bulunmaktadır.¹³ Bu çerçevede siyâsî olarak etkin bir statüye Mekke’de kavuşamayan Müslüman toplumun devletleşme sürecini, Hz. Peygamber (AS)’in ve Müslümanların milâdî 622 tarihinde Mekke’den Medine’ye hicret etmesi ile başlatmak daha doğru olmaktadır.

Mekke’den farklı olarak, Hz. Peygamber (AS) ve Müslümanların buraya hicretinden önce, Medine’de seçilmiş bir kral olduğu bilinmektedir.¹⁴ En azından bu nedenle Medine’nin, Mekke’ye oranla daha fazla devletleşme temâyülüne ve kral gibi bir unvanla devletlere ait bir sembole sahip olduğunu söylemek mümkündür. Fakat Hz. Peygamber (AS) ve Müslümanların hicreti, bu seçilmişliği geçersiz hale getirecek; Hz. Peygamber (AS), kısa zaman içinde kendisini ve Müslümanları Medinelilere kabul ettirerek, dînî açıdan olduğu gibi siyasal açıdan da Medine’de söz sahibi olmayı başaracaktır. Üstelik bu misyonu atalarından tevârüs ettiği *asabiyyet* bağıyla da ilişkilendirmeyerek, kavmî milliyetçiliğin yerine dînî bağlara vurgu yapacaktır.¹⁵

Konuyu sınırlandırabilmek amacıyla, hutbeleri siyâsî açıdan ele alacağımız çalışmamızda belirlediğimiz dönem, Hz. Peygamber (AS)’in Medine dönemi ile vefâtından sonra yönetime gelen ilk dört halife dönemidir. 622-661 yılları arasını kapsayan dönemin siyâsî gelişmelerinden ziyâde, Hz. Peygamber (AS)’in Medine’deki *ilk hutbesi*yle, dört halifenin yönetime geldikten sonraki *ilk hutbelerinin* siyâsî açıdan analiz edilmesini hedefleyen bu çalışma, aynı zamanda yeni inşâ edilecek olan toplumun ana dinamiklerini, hutbeler paralelinde göstermesi açısından mühimdir. Zira çalışmamızda hutbe, devlete başkanlık edecek yöneticinin toplum tarafından benimsenip, benimsenmeyeceğini gösteren ilk sembollerden birisi olarak değerlendirilmiştir. Nitekim çalışmamızda da görüleceği üzere söz konusu hutbelerin içeriğini genelde dînî söylemlerle

⁷ Örneğin lakâbların da siyâsî otoriteyi gösteren sembollerden olduğu ifade edilmektedir. ‘*Din ve İslâm*’lı lakâblar âlimlere, *devlet ve mülklü* lakâblar hâcelere aittir. Lakâb almaktan maksat, daha ziyade adamın lakâbla tanınmasıdır. Meselâ Sultan Mahmud’un da lakâbı *Yemînu’l-devle* ve *Emînu’l-mille*’dir. Diğer devlet görevlilerine verilen lakâblar hakkında geniş bilgi için bkz: Nizâmü’l-Mülk, **Siyâset- Nâme**, Hızr: Mehmet Altay Köymen, Ankara 1982, s. 202-204

⁸ Siyâsî teşkilatlanmanın tamamlanmaması durumunda bir *devletten* bahsetmek mümkün değildir. Bkz: Julius Welhousen, **Târîhu’l-Devleti’l-Arabiyye**, Almanca’dan Tercüme: Muhammed Abdulhâd’i Ebû Rayde, Kahire 1928, s. 2, 3

⁹ Ebû’l- Hasan Ali b. Nâsir b. Ali el-Hüseynî, **Ahbâru’l-Devleti’s-Selçûkiye**, Trc. Necati Lügal, Ankara 1943, s. 115

¹⁰ Zuhârîf Sûresi, 43/ 31

¹¹ İbn-i Hişâm, Ebû Muhammed Cemaleddin Abdülmelik, **es-Sîretü’n-Nebeviyye**, Thk: Mustafa es-Sakka, İbrâhim el-Ebyari, Abdülhafız Şelebi, Kâhire 1936, I, 340-343

¹² İbn-i Sa’d, Ebû Abdullah Muhammed b. Sa’d b. Meni’ Zühri, **Kitâbu’t-Tabakâti’l-Kebîr**, Thk: Ali Muhammed Ömer, Kâhire 2001, I, 49

¹³ Nitekim Abdulmuttalib’in vefâtından sonra Mekke’nin idaresi Benî Hâşim’den Benî Ümeyye’ye geçmiştir. İbn-i İshak, Ebû Abdullah Muhammed b. İshak b. Yesar, **es-Sîretü’n-Nebeviyye**, Thk: Ahmed Ferid el-Mezîdî, Beyrut-Lübnan 2004, s. 117

¹⁴ İbn-i Hişâm, a.g.e., II, 89, 91

¹⁵ Nitekim Hz. Peygamber (AS)’in Vedâ Hutbesi’nde özellikle bu hususa dikkat çektiği görülmektedir: ‘*Ey insanlar! Sözümü iyi dinleyin ve onu iyi düşünün. İyi biliniz ki, her bir Müslüman, diğerinin kardeşidir. Müslümanlar kardeşlerdir.*’ İbn-i Hişâm, a.g.e., IV, 250

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 8/7 Summer 2013

güçlendirilmiş *tebeanın siyâsî iktidara itaati* olacaktır. Okuyucunun hutbeler üzerinde farklı fikirler üretebileceğinden hareketle, hutbelerin metinleri kaynaklarda geçtiği gibi tercüme edilerek, aynı şekilde verilmiştir.

Kureys'te İlk Hutbe

Kureyşlilerin, parlamenter bir yapıya sahip olmalarına rağmen, *sistemli* ve *tanımlanabilen* devlet geleneğine sahip olduğunu söylemek zordur. O yüzden, Kureyş liderlerinin bir devlet başkanı gibi halka hutbe vermesi de beklenmemektedir. Ancak Cuma günleri, halkı toplayıp hutbe verme uygulamasını ilk başlatan kimsenin Kâ'b b. Lüeyy b. Gâlib olduğu rivâyet edilmektedir.¹⁶ Ka'b b. Lüeyy b. Gâlib, Hz. Peygamber (AS)'in yedinci nesil atasıdır. Ayrıca Ka'b'ın kardeşlerinden olan Sâme b. Lüeyy'in¹⁷ bazı çocuklarının (torunlarının) Hz. Peygamber (AS)'e gelerek, kendilerini ona nispet ettikleri ve Hz. Peygamber (AS)'in de bu durum karşısında aksi bir ifadesinin olmadığı aktarılmaktadır.¹⁸

Ka'b b. Lüeyy'in Araplar arasında oldukça büyük değerinin olduğu ve *Fil Yılı*'na kadar onun ölümünün takvim başlangıcı olarak kabul edildiği de rivayetlerde yer almaktadır. Daha sonra *Fil Yılı* ve ondan sonra da Hz. Peygamber (AS)'in dedesi Abdulmuttalib'in ölümü, tarih başlangıcı olarak kabul edilmiştir.¹⁹

Görüldüğü üzere Ka'b b. Lüeyy, her Cuma Arapları kendi etrafında toplayarak, onlara hutbe vermiş ve bunu Arap toplumunda gelenekselleştirmeye çalışmış bir lider olarak öne çıkmaktadır. Sadece bu açıdan bakıldığında İslâmiyet'ten sonra Hz. Peygamber (AS), halifeler, sultanlar ve pâdişahların bu geleneği tevârüsle, Cuma ya da belli günlerde, hutbede insanları irşâd edici konuşmalar yapması doğal olarak karşılanabilir. Bu düşünceye paralel olarak Arapların daha önce bu güne '*arûbe*' dedikleri ve *arûbe* isminin **Cuma** şeklinde değiştirenin de Ka'b b. Lüeyy olduğu²⁰ göz önünde tutulmalıdır. Ka'b b. Lüeyy'in ayrıca *Hacc* günlerinde de halka hutbe okuduğu rivayet edilmektedir.²¹

Ka'b b. Lüeyy, *Hacc* günlerinin birinde şu hutbeyi okumuş ve hitap ettiği topluma, Kureyşlilere dikkat çekici mesajlar vermiştir:

'Ey insanlar! Anlayın, dinleyin ve öğrenin. Muhakkak ki; gece, karanlıktır. Gündüzler ise aydınlıktır. Gökyüzü bir binâdır ve yeryüzü de bir beşiktir. Yıldızlar ise kör olmayan işaretlerdir. Sonrakiler de öncekiler gibidir. Evleriniz önünüzdedir. Yakın (gerçek) olan da sandığınız gibi değildir. Akrabalık bağlarınızı muhafaza edin. Sözleriniz tutun. Mallarınızı arttırın. Üzerine gerekli olan şeyleri yapın. Hareminizi süsleyip gerekli saygıyı gösterin. Onunla ilgili olarak size bir haber gelecek. Oraya Peygamberlerin sonuncusu gönderilecek. Nitekim daha önce Mûsa ve İsa gelmişti. Sonra bir şiir okudu.'²²

¹⁶ el- Mâverdi, Ebu'l-Hasen Ali b. Muhammed b. Habib, **Kitâbu Ahkâmî's-Sultâniyye ve'l-Vilâyâti'd-Dîniyye**, Thk: Ahmed Mübârek el- Bağdâvî, Kuveyt 1989, s. 209, 210

¹⁷ Taberî, Ebû Cafer Muhammed b. Cerîr, **Târihu'r-Rûsûl ve'l-Mülûk**, Thk: Muhammed Ebu'l-Fazl İbrahim, Kahire 1119, II, 261

¹⁸ İbn-i Hişâm, a.g.e., I, 101

¹⁹ Belâzûrî, Ebû'l-Abbas Ahmed b. Yahyâ b. Cabir, **Ensâbu'l-Eşrâf**, Thk: Riyad Zirikli- Süheyl Zekkar, Beyrut-Lübnan 1996, I, 41

²⁰ Belâzûrî, a.g.e., I, 41

²¹ İbn-i Esîr, Ebû'l-Hasan İzzeddin Ali b. Muhammed b. Abdülkerim, **el-Kâmil fi't-Târih**, Thk: Ebu'l- Fidâ Abdullah el-Kâdî, Beyrut- Lübnan 1987, I, 560

²² Belâzûrî, a.g.e., I, 41. Elbette biz Ka'b b. Lüeyy'in, gaybî noktada bir takım bilgiler vermesini ihtiyatla karşılamaktayız. Ancak bu çalışmada aktarılan rivayetlerin sihatleri noktasında bir değerlendirme yapılmayacak, yazılı kaynaklardaki durum aynı şekilde aktarılacaktır.

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 8/7 Summer 2013

İbn-i Kesîr'de de Ka'b b. Lüeyy'in daha önce *arûbe* olarak bilinen Cuma gününde verdiği bir hutbeden bahsedilmektedir. İbn-i Kesîr'de geçen metin de şu şekildedir:

'Bundan sonra... Dinleyin ve öğrenin ve anlayın ve bilin. Gece karanlıktır. Gündüz aydınlıktır. Yer döşek, gök tavadır. Dağlar kazıklar, yıldızlar işaretlerdir. Öncekiler de aynı sonrakiler gibidir. Erkek, dişi, rûh ve hareketli her şey çürüyecektir. Yakınlarınızı ziyaret edin, akrabalık bağlarınızı koruyun. Mallarınızı arttırın. Hiç ölen bir kimsenin geri döndüğüne şahit oldunuz mu? Sizin eviniz önünüzdedir. (Bu dünyadan sonrakidir.) Sandığımız şey sizin söylediğiniz gibi değildir. Haremi süsleyin ve ona saygı gösterin. Ona tutunun. Onun için size büyük bir haber gelecektir. Oradan büyük ve kerîm bir nebî çıkaracaktır. Sonra sözlerine (şiir) şöyle devam etti. Gece ve gündüz her gün bir olay meydana gelir. / Bunların gecesi de gündüzü de birdir. / Her gelişlerinde yeni bir olay meydana getirirler. / Biz farkında olmadan nimet perdelerini üzerimize salarlar./ Peygamber Muhammed gelir. / Haberler getirir, o haberleri veren doğru sözlüdür.'²³

İbn-i Kesîr sözlerinin devamında Hz. Peygamber (AS)'in geleceğini yaklaşık 560 yıl öncesinden ilk haber verenin Ka'b b. Lüeyy olduğunu ve Ka'b b. Lüeyy'in 'Allah'a andolsun ki, görüp işitseydim, elim ayağım yetseydi, deve gibi hızla koşup ona giderdim.' dediğini rivayet etmektedir. İbn-i Kesîr'in aktardıklarına göre Ka'b b. Lüeyy ayrıca Kureyş'in bu davete icâbette zorlanacağını, hak yoldan ayrılacaklarını da bilmektedir.(!)²⁴

İbn-i Kesîr'de sadece sözü edilen ancak metne yer verilmeyen, İbn-i Kesîr ve Belâzûrî'de geçen bu hutbeler diğer kaynaklar bulunmamaktadır. İbn-i Kesîr'in, Ka'b b. Lüeyy'in **buna benzer hutbeleri verirdi**, şeklinde bir ifadesinin olduğunu da göz önünde tutarak, belli günlerde hutbe verme uygulamasının İslâm'ın zuhûrundan yaklaşık altı asır kadar önce söz konusu olduğunu, bu rivayetlere dayanarak belirtmek istiyoruz. Hatta Medine döneminden itibaren, Hz. Peygamber (AS)'in ve sahabenin, *Hacc* günlerinde, Bayram namazından önce ve Cuma namazından sonra²⁵ verdikleri hutbelerin muhteviyatıyla, Ka'b b. Lüeyy'in hutbelerinin benzer olduğunu söylemek mümkündür. Nitekim aşağıda metinlerini vereceğimiz hutbelerde de bu durum açıkça görülecektir.

Ancak Ka'b b. Lüeyy'in hutbelerinin içeriğine bakıldığında, hutbelerin siyâsî herhangi bir mesaj içermediği görülmektedir. Örneğin hutbelerde *itaat* faktörüyle ilgili cümle kurulmamıştır. Bu da henüz Mekkeliler arasında sistemli bir siyasal birliğin sağlanmadığına, itaat kültürünün oluşmadığına delâlet ettiği gibi hutbelerin, çalışmamıza konu olan hutbelere daha farklı bir yerde olduğunu göstermektedir. Çünkü hem Hz. Peygamber (AS)'in hem de halîfelerin ilk hutbelerinde *itaat* unsuru sıklıkla kullanılmıştır. Daha çok toplumsal içerikli söylemlerin görüldüğü yukarıda aktardığımız hutbelere başka hutbe ya da hutbelere kaynaklarda rastlayamadığımızdan, Ka'b b. Lüeyy'den sonra hutbelerin nasıl geliştiğini saptamamız mümkün olmamıştır. Şu halde Ka'b b. Lüeyy'in hutbelerini sadece toplumu irşâda yönelik '*anlık konuşmalar*' olarak görmek daha doğru olacaktır. Ayrıca bu uygulamanın devam ettirildiğine dair bilgimizin olmaması da bize belirli günlerde hutbe verme geleneğinin Arap toplumunda işlerlik kazanan bir uygulama olmadığını düşündürmektedir.

Hz. Peygamber (AS)'in İlk Cuma ve Hacc Hutbesi

Mekke, Müslümanların toplu halde ibâdet edebilecekleri bir yapıya sahip olmadığından, namazların Mekke dışındaki ya da münferiden inşâ olunan, Hz. Ebûbekir'in evinin avlusundaki mescit gibi, mescitlerde kılınması sebebiyle, Hz. Peygamber (AS)'in Mekke'de Müslümanlara yönelik bir hutbesi söz konusu olmamıştır. Zira buna şartlar da uygun değildir. Nitekim kaynaklardan elde ettiğimiz bilgilere göre de Mekke'de topluca namazın kılınabildiği büyüklükte

²³ İbn-i Kesîr, Ebû'l-Fida İmadüddin İsmail b. Ömer, *el-Bidâye ve'n-Nihâye*, Thk: Abdullah b. Abdulmuhsin et-Türkî, Cize- Hicr 1998, III, 333, 334

²⁴ İbn-i Kesîr, a.g.e., III, 334

²⁵ el- Mâverdî, a.g.e., s. 136

bir mescit yoktur. Hatta Hz. Ebûbekir'in, evinin avlusunda namaz kılarak yanına gelen bir müşriğin 'Bu namazgâhtan başka bir yeri namazgâh edin.' dediği ancak Hz. Ebûbekir'in bunu kabul etmediği, orada namaz kılarak müşrik kadınların da Hz. Ebûbekir'i şaşkın vaziyette izledikleri rivayet edilmektedir.²⁶ Dolayısıyla burayı halka açık bir mescit olarak değerlendirmek gerçekçi olmayacağı gibi Hz. Ebûbekir'e bu teklifle gelen müşriğin, Hz. Ebûbekir'i umûmî olarak namaz kılınan bir yere yönelmemesi de Mekke'de namazların ferdî bir şekilde kılındığını göstermektedir.

Hz. Peygamber (AS), Mekke'de yaklaşık on iki buçuk yıl kalmış, tüm zorluklara rağmen tebliğ vazifesini yerine getirmeye çalışmıştır. İhtilaf bulunmakla beraber Kur'an'ın da yüzde altmış üçü bu dönemde inmiştir. Ancak bu dönemde inen ayetlerin muhteşemliğine bakıldığında, ayetlerin siyâsî yapılanma ile pek ilgisinin olmadığı görülür. Yine ihtilaf bulunmakla beraber Medine döneminde Kur'an'ın yüzde otuz yedisi inmiştir. Medine'de inen sûre sayısı ise yirmi dördtür. Savaşla ilgili tüm konular, hükümler; had, miras, medenî, ictimâî ve devletlerarası hukuktan bahseden ayetlerin tamamı bu dönemde indirilmiştir.²⁷

Dolayısıyla Hz. Peygamber (AS)'in de yeni Müslüman toplumu siyasal açıdan bir güce ulaştırması, Medine'de gerçekleşecektir. Nitekim Hz. Peygamber (AS)'in Medine'de Müslümanlara toplu olarak namaz kıldırıktan sonra hutbe vermesini de bunun ilk işaretleri olarak değerlendirmek gerekir. Bu çerçevede Hz. Peygamber (AS)'in ilk vermiş olduğu hutbe de Medine'ye hicret ettiği günlere rastlamaktadır.

Hz. Peygamber (AS)'in Medinelilerle karşılaştığında, onlara hitaben söylediği ilk sözlerle, vermiş olduğu ilk hutbeler genel anlamda dînî ve sosyal içeriklidir. Mekke'den hicret ettikten sonra Medinelilerle karşılaştığında Hz. Peygamber (AS)'in onlara 'Aranızda selâmı yayın, akrabalarınızı ziyaret edin, onların hakkını koruyun ki Cennet'e girebilesiniz!'²⁸ şeklinde ifadelerinin olması, toplumsal normların ihmâl edilmemesi ile Cennet'e girmenin eşleştirilmesi, yeni inşâ edilecek olan toplumun esasının bu şekilde teşkil edileceği anlamına gelmektedir.

Hz. Peygamber (AS)'in Medine'ye girmeden önce, Medine'nin hemen güneyinde bulunan Kuba'da ne kadar kaldığı, oradan hareketle Medine'ye ne zaman girdiği, ilk mescidin nerede ve kim tarafından tesis edildiği konusunda ittifak yoktur. Genel kabule göre Hz. Peygamber (AS) Pazartesi günü geldiği Kuba'da dört ile yirmi iki gün kadar kalmıştır. Kuba'daki mescidi de bizzat kendisi yapmıştır.²⁹

Belâzûrî'nin naklettiği bilgilere göre ise Kuba'daki mescit, Medine'de daha önce Müslüman olan Ensâr tarafından yapılmıştır. Zira Hz. Peygamber (AS) Kuba'ya gelince sayıları az da olsa hemen Müslümanlara namaz kıldırıştır.³⁰

Hz. Peygamber (AS), bir müddet Kuba'da kaldıktan sonra Cuma günü oradan ayrılmış ve Benî Sâlim b. Avf'ın yurdu olan Ranuna Vadisi'ne geldiğinde durarak, burada da ilk Cuma namazını kıldırıştır. Bu namaz Medine'de kılınan ilk Cuma namazıdır ve Hz. Peygamber (AS) de ilk hutbesini burada vermiştir.³¹ Bu bilgiye göre Hz. Peygamber (AS)'in verdiği ilk hutbenin metni şu şekildedir:

²⁶ İbn-i İshak, a.g.e., s. 265, 266

²⁷ M. Hanefi Palabıyık, 'Hz. Peygamber'in Devlet Kurma Faaliyeti (Tarihi Arka Plan ve Teşri' Açısından)', **Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi**, Sayı: 17, Ankara 2002, s. 102, 103

²⁸ İbn-i Sa'd, a.g.e., I, 202

²⁹ İbn-i Hişam, a.g.e., II, 139

³⁰ Belâzûrî, Ebu'l-Abbas Ahmed b. Yahya b. Câbir, **Fütûhu'l-Buldân**, Thk: Abdullah Üneys et-Tabbâ'- Ömer Üneys et-Tabbâ', Beyrut 1987, s. 8

³¹ Taberî, a.g.e., II, 394

'Hamd, Allah'a mahsustur. Ona hamd eder, ondan yardım diler, ondan af talep eder, ondan hidayet dilerim. Ona iman eder, onu inkâr etmem. Onu inkâr edene de düşmanlık ederim. Allah'tan başka ilâh bulunmadığına, bir olduğuna, onun ortağının olmadığına, Muhammed'in onun kulu ve elçisi olduğuna, Muhammed'i hidayet, hak din, nur ve fetret döneminde öğütlerle gönderdiğine şahitlik ederim. O ki, Muhammed'i, ilmin az olduğu, insanların sapıklıkta bulunduğu, kıyametin yakın olduğu, ölümün yaklaştığı bir zamanda elçi olarak göndermiştir. Allah'a ve Resûlü'ne itaat eden doğruyu bulmuştur. Onlara isyan eden dalalete gitmiş, doğrudan uzak bir sapıklığa düşmüştür. Size de Allah'a karşı gelmekten sakınmanızı tavsiye ederim. Müslüman'ın Müslüman'a yapacağı en hayırlı tavsiye onu ahrete teşvik etmesi, Allah'a karşı gelmekten sakınmayı ona emretmesidir. Allah'ın sizi kendi nefsinden korkuttuğu şekilde siz, ondan korkup sakının. Bundan daha faziletli bir öğüt, bundan daha üstün bir nasihat yoktur. Doğrusu bu, Allah'tan korkup, sakınarak amel eden kimseler için bir sakınma ve takvadır. Arzu ettiğiniz ahret işleri için de gerçek bir dost ve yardımcıdır. Kendisiyle Allah arasındaki gizli ve aşikâr işleri düzelten ve bununla sadece Allah rızasını amaçlayan kimseye gelince, bu yaptığı iş onun dünyası için bir nasihat, ölüm sonrası için de bir azık olur. Çünkü o zaman insan dünyada yaptığı güzel amellere muhtaç olur. Dünyada sâlih amel işlememiş kimselere gelince onlar ahrette kendileri ile kötü amelleri arasına uzak bir mesafe konulmasını isterler. Allah sizi kendi nefsinden sakındırıyor. Allah kullarına karşı şefkatlidir. O Allah ki onun sözü doğrudur. Allah vaadini yerine getirir. Bu hususta kesinlikle bir hilâf yoktur. Çünkü o; 'Benim katımda söz değişmez, ben kullara asla zulmetmem!' [Kâf Sûresi, 29] diye buyuruyor. Dünyada ve ahrette gizli ve aşikâr her hususta ve her zamanda Allah'tan korkun. Çünkü o buyuruyor ki; kim Allah'ın buyruğuna karşı gelmekten sakınırsa Allah, onun kötülüklerini örter. Kim Allah'ın buyruğuna karşı gelmekten sakınırsa şüphesiz büyük bir kurtuluşa ermiş olur. Allah'a karşı gelmekten sakınmak, insanı Allah'ın gazabına, azabına ve öfkesine karşı korur. Allah'a karşı gelmekten sakınmak, insanın yüzünü aydınlatır. Rabbi hoşnut kular. Kişinin derecesini de yükseltir. Payınızı alın, Allah'ın hukuku konusunda aşırıya kaçmayın. Allah size kitabını öğretmiş, yolunu göstermiştir ki doğru sözlü olanlarla yalancılar ortaya çıksın, onları bilsin. Allah size nasıl ihsanda bulunduyorsa, siz de ihsanda bulunun ve iyilik yapın. Onun düşmanlarına karşı düşmanlık edin. Allah yolunda hakkıyla savaşın. O, sizleri seçti. Sizleri Müslüman olarak adlandırdı ki helak olanlar bir delile bağlı olarak helak olsun, yaşayanlar da bir delile bağlı olarak yaşasın. Güç ve kuvvet Allah'ındır. Allah'ı çokça zikredin. Ölüm sonrası için çalışın. Allah ile kendisi arasındaki münasebeti düzelten kimsenin, insanlarla kendisi arasındaki ilişkiler kendiliğinden düzelir. Çünkü Allah, insanlara hükmeder. İnsanlar ona hükmedemezler. O, insanlara sahiptir. İnsanlar ona sahip olamazlar. Allah, her şeyden daha büyüktür. Güç, kuvvet ve büyüklük Allah'a mahsustur.³²

Hz. Peygamber (AS)'in, Taberî'den naklettiğimiz bu hutbe dışında, bir de Beyhâkî'nin Ebû Seleme b. Abdurrahman b. Avf'tan naklettiği iki hutbesi vardır.³³ Bu hutbeler, Taberî'nin naklettiği hutbeden daha kısa olmasına rağmen içerik olarak benzerlik taşımaktadır. Beyhâkî, bu hutbelerin ilkini Hz. Peygamber (AS)'in Medine'ye ilk gelişinde, ikincisini ise daha sonraki bir zamanda verdiğini ifade etmektedir. Beyhâkî'nin naklettiği hutbelerin metinleri de şu şekildedir:³⁴

'Ey insanlar! Kendiniz için bir şeyler hazırlayın. Allah'a yemin ederim ki ayrılacaksınız. Sonra sürünüzü çobansız olarak bırakacaksınız. Sonra Rabbiniz tercümansız ve arada bir şey olmaksızın diyecek ki; Resûlüm tebliğ etmedi mi? Size mal vermedim mi, ihsanda bulunmadım mı? Kendinize ne hazırladınız? Fakat insan sağına soluna bakar, bir şey göremez. Sonra önüne bakar, Cehennem'den başka bir şey göremez. Madem böyle olacak, kendisini ateşten korumaya gücü olan

³² Taberî, a.g.e., II, 394-396

³³ Beyhâkî, Ebû Bekr Ahmed b. el- Hüseyin, *Delâilü'n-Nübüvve ve Ma'rifetu Ahvâli Sâhibi's-Şerîa*, Thk: Abdulmu'tî Kal'acı, Beyrut- Lübnan 1988, II, 524, 525

³⁴ Beyhâkî'nin aktardığı bu metinler, ileride de açıklanacağı üzere İbn-i Hişam'dan aynen alınmıştır. Ancak Beyhâkî ile İbn-i Hişam arasında, hutbelerin verilme zamanlarıyla ilgili farklılık vardır.

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 8/7 Summer 2013

bir hurmanın yarısıyla da olsa bunu yapsın. Bunu bulamayan kimse güzel bir söz söyleyerek bunu yapsın. Çünkü onun sebebiyle iyilikler, on mislinden yedi yüz misline kadar mükâfatlandırılır. Selam ve Allah'ın rahmetiyle bereketi üzerinize olsun.'

Diğer hutbenin metni de şu şekildedir:

'Hamd, Allah'a mahsustur. Ona hamd ederim. Ondan yardım dilerim. Nefislerimizin şerlerinden ve amellerimizin kötülüklerinden Allah'a sığınırız. Allah, kime doğru yolu gösterirse onu sapıklıkta bırakacak kimse yoktur. Şehâdet ederim ki, Allah'tan başka ibadete layık hiçbir ilâh yoktur. Yalnız o vardır. Onun ortağı da yoktur. Sözlerin en güzeli yüce Allah'ın kitabıdır. Allah'ın, kalbinde o kelamı güzel gösterdiği ve küfürden sonra İslâm'a getirdiği ve o kelamı, insanların sözlerine tercih eden kişi kurtulmuştur. O, sözün en güzeli ve en anlaşılıdır. Allah'ın sevdiğini seviniz. Allah'ı bütün kalbinizle seviniz. Allah'ın kelimandan ve zikrinden bıkmayınız. Kalpleriniz ona karşı katı kalmasın. Çünkü Allah, yaratıklarından ve insanlardan seçer. Allah seçtiği amelleri, seçtiği kulları, sözün iyisini ve insanlara kıldırdığı her haram ile helali zikretmiş, ismini belirtmiştir. O halde Allah'a ibadet edin. Ona hiçbir şeyi ortak koşmayın. Ve ondan hakkıyla sakınıp takvalı olun. Ağızlarınızla söylediğiniz şeylerin iyisi ile Allah'a doğru söz söyleyin. Ve ilâhî bir ruhla birbirinizi sevin. Allah, ahdinin bozulmasına gazaplanır. Allah'ın selamı üzerinize olsun.'

Beyhâkî'nin aktarmış olduğu bu metinler aynı şekilde İbn-i Hişam'da da geçmektedir.³⁵ Fakat İbn-i Hişam'a göre bu hutbeler, Ranuna'da değil Mescid-i Nebevî'nin inşâsından sonra verilmiştir:

*'Resûlullah, Medine'de kaldı. Oraya Rebîülevvel ayında gelmişti. Bir sonraki senenin Safer ayına kadar da orada kaldı. Ona orada mescit ve meskenler inşâ edildi. Ensâr'dan olan kabilelerin tamamı Müslüman oldu.'*³⁶

Aktardığımız bu rivayetten sonra mezkûr hutbeleri veren İbn-i Hişam, daha önceki sayfalarda da Mescid-i Nebevî'nin inşâ edilmesinden bahsederek,³⁷ hutbelerin kesin bir şekilde Medine'ye yerleştikten sonra verildiğini ifade etmektedir.

Neticede Belâzûrî, Taberî ve Beyhâkî'nin aktardıklarına göre Hz. Peygamber (AS), Mekke'den çıkıp Medine yakınlarına geldikten kısa bir süre sonra Medine'ye doğru harekete geçmiş, Medine'ye varmadan Ranuna Vadisi'nde Cuma namazını kıldırması, hutbeyi okumuş ve sonrasında Mescid-i Nebevî'nin yapılacağı yere ulaşmıştır. İbn-i İshâk, İbn-i Hişam ve İbn-i Sa'd ise Hz. Peygamber (AS)'in Ranuna'da böyle bir hutbe verdiğinden bahsetmemektedir. Hutbelerde vurgusu yapılan *itaat faktöründen* başka herhangi bir siyâsî mesaj, doğrudan yer almamıştır. Fakat Müslüman bireyin, sosyal alanda dikkat etmesi gereken elzem prensipler hutbeye derc edilmiş, siyâsî olmasa da dînî hassasiyetler bu vesile ile dile getirilmiştir.

Hulefâ-yı Râşidîn Dönemi İlk Hutbeleri

Mekke'den Medine'ye hicretten sonra Müslümanlar, toplum içinde daha rahat hareket etmeye başlamış, kendilerine olan güvenleri yerine gelmiştir. Üst üste kazanılan gazvelerden ve Mekke'nin fethinden sonra, Hicaz Bölgesi'nin otoritesi tamamen Müslümanların eline geçmiş, artık Müslümanların da siyâsî kimlikleri oluşmuştur. Ancak Hz. Peygamber (AS)'in vefâtından sonra Müslümanlar derin bir karmaşanın içine düşmüş, kendilerini kimin idare edeceği noktasında

³⁵ İbn-i Hişam, a.g.e., II, 146, 147

³⁶ İbn-i Hişam, a.g.e., II, 146

³⁷ İbn-i Hişam, a.g.e., II, 143, 144

ittifak sağlayamamışlardır.³⁸ Esasında Müslümanlar ilk aşamada, kendilerini kimin yöneteceğinden ziyade, bu yönetimi hangi kabilenin üstleneceği konusunda fikir birliğine varamamıştır.³⁹

Ensâr'ın Benî Saide'nin sakîfesinde toplanarak, bu meseleyi hemen halletmek istemeleri karşısında, Hz. Peygamber (AS)'in vefâtından sonra, siyasal anlamda ilk hutbenin sakîfede bîat olarak halife olan Hz. Ebûbekir tarafından değil de Hz. Ömer tarafından verilmesi dikkat çekmektedir. Zira Hz. Ömer de bu hutbe için 'Medine'deki ilk hutbem' diyecektir. Hz. Peygamber (AS)'in vefatından sonra siyâsî mesajlar taşıyan söz konusu hutbenin metni şöyledir:

'Ben bugün size bir konuşma yapacağım ki ben buna bugün imkân bulabildim. Bilmiyorum belki de ecelim önümdedir. Kim sözlerimi akıllarına alır ve ezberlerse onu bineğinin varacağı yere kadar iletsin. Kim bunu yapmazsa ve benden yalan bir söz taşırsa bu ona helal olmaz. Şüphesiz Allah, Muhammed'i gönderdi. Ona Kitâb indirdi. Ona indirdiklerinden birisi de recm ayetidir. Biz o ayeti okuduk, onu öğrendik ve ezberledik. Resûlullah recm etti biz de ondan sonra recm ettik. İleride birisinin çıkıp 'Vallahi Allah'ın kitabında recmi bulamıyoruz.' diyeceğinden korkuyorum. Böylece Allah'ın indirdiği bir farzı terk etmekle dalalete düşer. Erkeklerden ve kadınlardan zina eden bir kimse aleyhine delil bulunduğu veya kadın hamile kaldığı veya itiraf mevcut olduğu zaman recm Allah'ın kitabından bir haktır. Sonra biz Allah'ın okuduğumuz ayetler içinde şu ayeti okuyorduk: 'Babalarınızdan yüz çevirmeyiniz. Çünkü babalarınızdan yüz çevirmeniz kendinizi inkâr etmektir.' Resûlullah şöyle dedi: 'Beni, İsâ b. Meryem'in çok övüldüğü gibi çok ileri derecede övmeyiniz. Allah'ın kulu ve Resûlü'dür, deyiniz.' Haberim oldu ki sizden birisi de şöyle demiş; 'şayet Ömer olmasaydı falana bîat ederdim. O kişinin, Ebûbekir'in hilafeti bir oldu- bittidir, sözü sizi aldatmasın. Evet, öyle oldu. Fakat Allah, fitnenin şerrinden ümmeti korudu. İçinizde Ebûbekir gibi itaat edilen kimse yoktur. Müslümanlardan kim bir adama istişaresiz bîat ederse onun bîatı geçersiz olur. Katledilme korkusuyla aldatılan iki kişinin ne bîat edenin ne de bîat edilenin bîatı geçerli değildir. Allah, Peygamber (AS)'i vefat ettirirken Ensâr bize muhalefet etmiş ve önde gelenleriyle Benî Saide'nin sakîfesinde toplanmışlar, diye haber geldi. Ali b. Ebî Tâlib, Zübeyr b. el- Avvâm ve onlarla birlikte olanlar bizden ayrılmışlardı. Muhacirler ise Ebûbekir'in yanında toplanmışlardı. Ebûbekir'e dedim ki; haydi, Ensâr'dan olan kardeşlerimize gidelim. Onlara doğru yöneldik. Onlardan iki kişiyle yolda karşılaştık. Onlar bize Ensâr'ın kararını anlattılar. Bize 'Ey muhâcir topluluğu, nereye gitmek istiyorsunuz?' diye sordular. Biz de Ensâr'dan olan kardeşlerimize, dedik. Onlar da bize bu kez 'Sizin onların yanına gitmenize gerek yok, işinize bakın!' dediler. Ancak biz onların yanına gitmekte kararlı davrandık ve gittik.'⁴⁰

Hz. Ömer'in buradaki konuşması bir hayli uzundur. Kısmen naklettiğimiz metinden de anlaşılacağı üzere Müslüman toplum Muhâcir- Ensâr şeklinde, siyâsî görüşleri farklı olan topluluklar gibi algılanmaktadır.⁴¹ Ancak Hz. Ömer, kendisini geri çekerek Ensâr'ın Hz. Ebûbekir'e bîatını sağlaması,⁴² Muhâcir ile Ensâr arasındaki olası karmaşayı ivedilikle engellemiş ve bu algı çok kısa zamanda tekrar Müslümanları tek bir otoriteye itaate dönüşmüştür. Hz. Ömer'in bu konuşmada sarf ettiği bîat ile ilgili hususlar da, Hz. Peygamber (AS)'den sonra siyâsî otoritenin nasıl kurulması gerektiğine dair bilgiler ihtiva etmektedir. Nitekim bu konuşmada Hz. Ömer şûrâdan sonra gerçekleştirilecek olan bîatın, bundan sonraki iktidarlar için bir meşrûiyet unsuru olduğunu açıkça beyân etmiş ayrıca bîatın gönüllülük esasına göre olması gerektiğini de vurgulamıştır. Yine bu hutbede, Hz. Peygamber (AS)'in ilk hutbesinde olduğu gibi itaat unsuruna dikkat çekilmesi de gözden kaçırılmamalıdır.

³⁸ Taberî, a.g.e., III, 218, 219 vd.

³⁹ Ayrıntılı bilgi için bkz: Nizamettin Parlak, 'Sakîfe'deki Halife Adayları', İSTEM, Sayı: 19, Konya 2012, s. 121- 136

⁴⁰ İbn-i Hişam, a.g.e., IV, 310, 311

⁴¹ İbn-i Sa'd, a.g.e., III, 194

⁴² Taberî, a.g.e., III, 220, 221

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 8/7 Summer 2013

Hiz. Ömer'in bu uzun konuşmasından sonra ikna olduğunu düşündüğümüz Ensâr'ın Hiz. Ebûbekir'e bîat ettiğini görmekteyiz. Bu konuşmadan bir gün sonra gerçekleştirilecek olan *genel bîat (bîat-ı 'âmm)* sırasında da yine ilk hutbenin, Hiz. Ömer tarafından verildiği rivayet edilmektedir. Bu hutbede de Hiz. Ömer, bir önceki hutbesinde söylediği şeylerin kendi sözleri olduğunu ifade ederken, Hiz. Ebûbekir'in faziletlerini ön plana çıkarmıştır. Hiz. Ömer'in bu ikinci hutbesi, ilkinde nazaran çok daha uzlaştırıcı niteliktedir. Nitekim hutbeden sonra genel bîat gerçekleştirilen istişâreler sonucu, kısmî sorunlara rağmen başlamış ve Hiz. Ebûbekir, Hiz. Peygamber (AS)'den sonra Müslüman toplumun ilk halifesi olmuştur. Hiz. Ebûbekir'in Benî Saide'nin sakîfesinde verdiği ilk hutbenin metni şu şekildedir:

*'Ey insanlar! Ben sizin üzerinize yönetici kıldım. Hâlbuki sizin en hayırlınız ben değilim. Eğer iyilik yaparsam bana yardımcı olunuz. Eğer kötülük yaparsam beni uyarınız, doğrusunu söyleyiniz. Doğruluk emanettir, yalan hıyanettir. Zayıfınız hakkını alıncaya kadar bana göre kuvvetlidir. Kuvvetliniz de hakkını alıncaya kadar zayıftır. Bir kavim Allah yolunda cihâdı terk etmez ki Allah onlara zillet boyunduruğu vurmasın. Şimdiye kadar hiçbir kavimde kötülükler yaygınlaşmamıştır ki Allah onlara belayı genelleştirmesin. Allah ve Resûlü'ne itaat ettiğim müddetçe bana itaat ediniz. Allah ve Resûlü'ne isyan edersem bana itaat etmeniz gerekmez!'*⁴³

Böylelikle Hiz. Ebûbekir de Hiz. Ömer'in gündeme taşımış olduğu, otoritenin meşruiyetini gösteren bîatin geçerlilik şartlarına bir başka husus daha eklemiş olmaktadır. Hiz. Ebûbekir'in ifadelerine göre Müslüman bir toplumun, başındaki yöneticiye itaat etmesi için yöneticinin Kur'an ve sünnet ekseninden ayrılmaması gerekmektedir. Şayet böyle bir durum söz konusu olursa Müslüman toplumun başındaki halifeye karşı itaat etme zorunluluğu da ortadan kalmış olacaktır.

Aslına bakılırsa, Hiz. Peygamber (AS)'in vermiş olduğu ilk hutbenin ana temasının, Hiz. Ebûbekir'in verdiği hutbede aynı şekilde işlenmiş olduğu görülecektir. Nitekim Hiz. Peygamber (AS) de Müslümanlara *'Allah'a ve Resûlü'ne itaat eden doğruyu bulmuştur. Onlara isyan eden dalalete gitmiş, doğrudan uzak bir sapıklığa düşmüştür. Size de Allah'a karşı gelmekten sakınmanızı tavsiye ederim. Müslüman'ın Müslüman'a yapacağı en hayırlı tavsiye onu ahrete teşvik etmesi, Allah'a karşı gelmekten sakınmayı ona emretmesidir.'* diyerek, Kitap ve sünneti, Müslüman toplumun siyâsî yapısının temeline koymuştur. Hiz. Ebûbekir'in de burada vurguladığı husus, bundan başka bir şey değildir.

Hiz. Ebûbekir'den sonra Müslüman toplumun yeni yöneticisi ve halifesi olan Hiz. Ömer'in vermiş olduğu ilk hutbenin odağında yer alan faktörün ise daha önceki hutbelerde vurgusu yapılan itaate bağlı *otorite* olduğu görülmektedir. Toplumun irşâd edici özellikler taşımayan bu ilk hutbede Hiz. Ömer, Müslüman toplumun iyi yönetilmesi gerektiğinden bahsederken, *ümmei doğru yöne yöneltmenin* de kendi görevi olduğunu açıkça beyân etmektedir. Söz konusu hutbenin, siyâsî anlamda önem taşıyan satırları şu şekildedir:

*'Araplar kendiliğinden yürüyüp kendisini sürenin peşinden giden yumuşak huylu develere benzer. O bakımdan bu deve kendisini sürenin kendisini nereye götürdüğüne baksın. Bana gelince Kâbe'nin Rabbine yemin ederim, sizleri yolun doğrusuna iletceğim!'*⁴⁴

Hiz. Ebûbekir'in defin işleminin bitmesinin hemen ardından minbere çıkıp aktardığımız konuşmayı yapan Hiz. Ömer'in, yazdığı ilk mektupta da; Ebû Ubeyde b. el- Cerrâh'a, Hâlid b. Velid'in görevden alması gerektiğini söylemesi, bize göre tesis etmeye çalıştığı otoriter yapının bir örneğini teşkil etmektedir.⁴⁵

⁴³ İbn-i Sa'd, a.g.e., III, 194

⁴⁴ Taberî, a.g.e., III, 433

⁴⁵ İbn-i Esîr, a.g.e., II, 277

Hiz. Ömer'in şehit edilmesinden sonra, şûrâ tarafından⁴⁶ halifelige seçilen Hiz. Osman'ın verdiği ilk konuşmasında son derece tedirgin olduğu aktarılmaktadır. Muhtemelen Hiz. Ömer'in şehit edilmesi, Hiz. Ali'nin de halifeliğin güçlü adaylarından olması ve bu çerçevede gelişen tartışmalar, Hiz. Osman'ın ilk cümlelerine sirâyet etmiş görünmektedir:

*'Ey insanlar! Her zaman ilk bineğe binmek zordur. Bugünden sonra birçok günler gelecektir. Eğer yaşarsam bundan sonra size uygun şekilde hutbeler vereceğim. Biz hatip kimselerden değiliz. Ama Cenâb-ı Allah, hutbe vermeyi öğretecektir.'*⁴⁷

Alelacele yapıldığını düşündüğümüz bu kısa konuşmadan sonra Hiz. Osman'ın biât almaya devam ettiği ve biâtın tamamlanmasından sonra mescide giderek ilk hutbesini verdiği rivayet edilmektedir:

*'Siz geçici bir yurttasınız ve son günlerinizi yaşıyorsunuz. Yapabildiğinizin en hayırlısını yaparak ahret için hazırlanınız. Bilesiniz ki dünyaya geldiniz, sabahladınız ve akşamladınız. Ömrünüz gelip geçti. Dikkat ediniz, dünya aldanma üzerine kurulmuştur. Dünya hayatı sizi aldatmasın. O çok aldatıcı dünya hayatı, Allah hakkında sizi aldatmasın. Geçenlerden ibret alınız. Sonra da gayret gösteriniz. Sakın gaflete düşmeyiniz. Çünkü Allah yaptıklarınızdan gâfil değildir. Dünyaya rağbet edip, onu tercih ederek imar eden ve ondan fazlasıyla faydalanan dünya halkı nerede şimdi? Dünya onları atmadı mı? Dünyayı, Allah'ın attığı yere atınız ve ahreti isteyiniz. Çünkü Allah ahret için şöyle buyurdu; Onlara dünya hayatının tıpkı şöyle olduğunu anlat, dünya hayatı gökten indirdiğimiz su gibidir. Yerin bitkisi onunla karıştı ve sonunda bitkiler rüzgarın savurduğu çöp kırıntıları haline geliverdi. Allah, her şeye kâdirdir. Mal ve oğullar dünya hayatının süsüdür. Bâkî kalacak olan güzel işler ise Rabbin katında sevap ve umut bakımından daha hayırlıdır. [Kehf Sûresi, 18/ 45, 46]'*⁴⁸

Bu hutbe, içerik bakımından diğerine göre çok daha zengindir. Ancak Hiz. Osman bu ikinci hutbesinde, diğer halifelerde olduğu gibi, siyâsî mesajlar içermeyen bir konuşma yapmıştır. Şartlar gereği hutbe, Hiz. Peygamber (AS)'in Medine'de verdiği ilk hutbe gibi daha çok dînî söylemlerle örölmüş ancak itaat faktöründen dahi bahsedilmemiştir. Dolayısıyla bu hutbeden yola çıkarak Hiz. Osman'ın toplumu nasıl idare edeceği noktasında bir fikre sahip olmak mümkün değildir. Tabi bu durum toplumun o dönemde, içinde bulunduğu hâlet-i rûhiyesi ile de ilgilidir. Nitekim Hiz. Osman'ın, halife seçildikten sonra yaşadığı tedirginlikten yukarıda da bahsetmiştik. Vâkıa Hiz. Osman'ın siyâsî içerikli bir hutbe yerine, dînî prensiplere vurgu yapması bu yüzdendir.

Hiz. Osman'ın, muhtemelen bu ilk hutbesinden kısa bir süre vermiş olduğu bir hutbeden daha bahsedilmektedir ki, bu hutbe de diğerleri gibi benzer muhteviyata sahiptir:

*'Ey insanlar! Allah'a karşı gelmekten sakının. Zira Allah'a karşı takvalı olmak bir ganimettir. İnsanların en akıllısı, kendi nefsini alçaltıp, dizginleyendir. Ve ölüm sonrası için çalışandır. Mezar karanlığı için Allah'ın nurundan bir nur kazanandır. Kul, Allah'ın kendisini âhirette kör olarak haşır etmesinden korksun. Akıllı ve hikmet sahibi kimse özlü sözleri bulur. Ama sağır kimseye her taraftan seslenilir. Yine de bir şey anlamaz. Bilesiniz ki, Allah'ın kendisinden yana olduğu kimse hiçbir şeyden korkmaz. Ama Allah'ın kendisine karşı olduğu kimseye gelince o kimse bundan sonra artık ne ümit edebilir?'*⁴⁹

Dönemin son halifesi Hiz. Ali'nin ilk hutbesi, adeta kendisinden önceki halifelerin vermiş olduğu hutbelerin bir özeti gibidir. Siyâsî cümleler olduğu kadar toplumsal ve dînî söylemlerin de ağırlıklı olarak yer aldığı hutbenin metni şu şekildedir:

⁴⁶ Taberî, a.g.e., IV, 243

⁴⁷ Bu konuşmanın biâtın hemen sonra gerçekleştiği rivâyet edilmektedir. İbn-i Kesîr, a.g.e., X, 390

⁴⁸ Taberî, a.g.e., IV, 243

⁴⁹ İbn-i Kesîr, a.g.e., X, 390

‘Doğrusu yüce Allah, hidayet edici bir kitap indirmiştir. O kitapta iyiliği ve kötülüğü açıklamıştır. Siz iyiliği tutun. Kötülüğü bırakın. Allah’ın size farz kılmuş olduğu emirleri yerine getirin ki onlar sizi Cennet’e iletsin. Allah sizlere meçhul olmayan bazı şeyleri haram kılmuştur. Müslüman’ın kanının haram kılınması da diğer bütün haramlar üzerine üstün kılınmıştır. Müslümanların haklarını da bir arada kenetlenmek ve samimiyetle İslam’a sarılmakla düzenlenmiştir. Müslüman, diğer Müslümanların elinden ve dilinden sâlim olan kimsedir. Müslüman’ın kanı gerekli haller dışında hiçbir şekilde dökülemez. İnsanların hukukuna riayet edin. Özellikle ölümü iyi hatırlayın. İnsanlar sizin önünüzde duruyorlar. Fakat sizin arkanızda sizi tehdit eden bir kıyamet saati vardır. Dünya mallarından ne kadar hafif yük yüklerseniz diğerlerine o kadar çabuk ulaşırsınız. İnsanlar, kendilerini izleyen en sonuncuları bile bekleyip duruyorlar. Şu yeryüzünde Allah’ın kullarının hakları konusunda Allah’tan korkunuz. Her türlü ufak şeylerde hayvanlara karşı olan davranışlarınızda bile sorumlu olacaksınız. Her konuda Allah’a itaat edin ve ona isyan etmeyin. Bir yerde hayr gördüğünüz zaman onu mutlaka alın. Kötülük gördüğünüz zaman da ondan uzak durun!’⁵⁰

Hiz. Ali hutbesini bitirdikten sonra orada bulunan Mısırlılar ‘Sen bu sözleri kendine al ve tedbirli ol, biz yönetimi bir şekilde sürdürürüz. Rüzgârı andıran aslanlar gibi hücum ederiz. Yorulmaksızın hedefe ulaşırız.’⁵¹ diyerek, Hiz. Ali’nin sözünü kesmiş ancak Hiz. Ali hutbesine devam ederek Mısırlıların sözlerine şu şekilde cevap vermiştir:

‘Eğer aciz kalır ve kendimi savunamazsam, ondan sonra akıllıca davranır ve tutumumu sürdürürüm. Yerde sürümekte olduğum eteğimi kaldırır ve dağınık işleri toparlayıp düzeni sağlarım. Eğer başkaları tarafından desteklenmeyen fitne beni meşgul etmezse ya da üzerime gelen silahlar karşısında beni savunmasız bırakmazlarsa düzeni sağlarım.’⁵²

Hiz. Ali’nin halifeliğinin meşruiyeti tartışılan bir konudur. En başta Hiz. Ali’ye yapılan bîatın geçerliliği, tam olup olmadığı sorgulanmıştır. Kaynakların verdiği bilgilerde, bîatın tam olmadığı⁵³ aktarılırken, Hiz. Ali’nin bu manada toplumu idare etmesinin mümkün olmadığına dair görüşler ortaya çıkmıştır. Nitekim Hiz. Ömer’in hutbesinde bîatın gönüllülük esasına dayanması gerektiği vurgulanmıştır. Oysa *Talha b. Ubeydullah, Zübeyr b. Avvâm, Sa’d b. Ebî Vakkas* gibi sahabenin bîatlarında, bu yönde tartışmalar yaşanmıştır.⁵⁴ Hiz. Ali’nin meşru bir halife olup- olmadığı bu çalışmanın konusu olmamakla beraber, hutbede geçen ‘başkaları tarafından desteklenmeyen fitne beni meşgul etmezse’ ibaresi, Hiz. Ali’nin halifeliğinin sıkıntılı olacağına bir işaret gibi kabul edilmelidir. Kaldı ki diğer hutbelerde, hutbeyi dinleyenlerin halifelere herhangi bir söz söylemedikleri görülmektedir. Oysa Hiz. Ali daha minberden inmeden, sözlerine tepki oluşmuş, itaat noktasında Hiz. Ali’nin bir takım sıkıntılarla karşılaşacağı anlaşılmıştır.

Sonuç

Devlet yöneticisinin hutbe vermesi ya da hutbede devlet yöneticisinin adının geçmesi, devletlere ait otorite sembollerinden birisidir. İslam toplumunda hutbe verme geleneğinin Hiz. Peygamber (AS) ve Müslümanların Mekke’den Medine’ye olan hicretlerinden sonra başladığını kabul etmekle beraber, daha önceki dönemde de câhiliye Arapları arasında hutbe verme uygulamasının olduğu görülmektedir. Ancak bu uygulamanın, Hiz. Peygamber (AS)’den yaklaşık altı asır önce yaşadığı rivâyet edilen Ka’b. Lüeyy’le sınırlı kaldığı ve gelenekselleşemediğini de ayrıca belirtmememiz gerekmektedir.

⁵⁰ Taberî, a.g.e., IV, 436

⁵¹ Taberî, a.g.e., IV, 437

⁵² Taberî, a.g.e., IV, 437; İbn-i Kesîr, a.g.e., X, 422-424

⁵³ Belâzûrî, *Ensâb*, III, 9

⁵⁴ Belâzûrî, *Ensâb*, III, 7- 9; Taberî, a.g.e., IV, 427, 428

Hız. Peygamber (AS), Mekke'de karşı karşıya kaldığı baskılardan sonra ilâhî tebliğ vazifesini devam ettirebilmek için, Mekke'de kalma konusunda ısrar etmekten çok daha stratejik bir yol benimsemiş ve akrabalarının yaşadığı, Mekke'ye çok da uzak olmayan Medine'ye hicrete karar vermiştir. Mekkelilerin bu yeni davet karşısında takındıkları menfî tavır nedeniyle, Müslümanların Mekke'de rahat ibadet edebilmesi bir yana, yaşam hakları dahi kısıtlanmıştır. Bu sebeple Mekke'de Hız. Peygamber (AS)'in Müslümanlara yönelik herhangi bir hutbesinden bahsetmek mümkün olmadığı gibi toplu halde ibadet edilebilecek mekânlardan bahsetmek de mümkün değildir.

Gerçekleştirilen hicretin hemen ardından Hız. Peygamber (AS)'in Müslümanlara toplu şekilde namaz kıldırması ve hutbe vermesi, hem Mekke'de elde edilen trajik tecrübelerin izlerinin silinmesi hem de müşriklere karşı birlik mesajı verilmesi açısından önem taşımaktadır. Nitekim daha Medine'ye girilmeden önce Hız. Peygamber (AS)'in verdiği hutbe de bunu göstermektedir. Hız. Peygamber (AS)'in hicretten hemen sonra Müslümanlara '*Aranızda selâmu yayın!*' şeklindeki uyarısının ardından hutbesinde de '*Ahrette insan dünyada yaptığı güzel amellere muhtaç olur!*' şeklinde bir söyleminin olması, vefâtından sonra ümmetin karşılaşılabileceği problemleri halletme hususunda önemli ipuçları sunmaktadır. Hız. Peygamber (AS), mezkûr hutbede '*Allah'a ve Resûlü'ne itaat eden doğruyu bulmuştur. Onlara isyan eden dalalete gitmiş, doğrudan uzak bir sapıklığa düşmüştür.*' diyerek, Müslüman toplumuna sıkıca sarılması gereken prensipleri ortaya koymuştur. Ayrıca bu hutbe, siyasal çerçevede icraatın nasıl olacağını göstermesi açısından da önem arz etmektedir.

Hız. Peygamber (AS)'in vefâtından sonra halife olan Hız. Ebûbekir de hutbesinde Müslümanların *ulu'l-emre itaat*in hangi hallerde olması gerektiğini vurgularken; '*Allah ve Resûlü'ne itaat ettiğim müddetçe bana itaat ediniz. Allah ve Resûlü'ne isyan edersem bana itaat etmeniz gerekmez!*' şeklinde bir ifadeye bulunmuş ve aslında halifenin, Allah ve Resûlü'nün ihdâs ettiği prensiplere uyma zorunluluğunun altını bir kere daha çizmiştir. Aksi halde halifenin meşruiyetini kaybedeceğini de belirten Hız. Ebûbekir, halifeliği müddetince de bu hassas dengeyi korumuş; o da hutbesinde icraatın nasıl olacağı noktasına açıklık getirmiştir.

Hız. Ebûbekir'in halife seçildiği toplantıda, Hız. Ebûbekir'den önce hutbe veren Hız. Ömer de hutbesinde *bîat* unsuru üzerinde durmuş ve *bîat*ın gönüllülük esasına dayandığına atıf yapmıştır. Halife olduktan sonra yaptığı kısa konuşmasında '*Sizleri yolun doğrusuna ileteceğim!*' diyen Hız. Ömer, toplumun idaresi noktasında tüm sorumluluğu üzerine aldığı beyân ederek, kendisinden sonra gelecek tüm Müslüman devlet başkanlarına üstlenecekleri sorumluluk hakkında uyarıda bulunmuştur. Hız. Osman'ın vermiş olduğu ilk hutbenin ise siyâsî içerikten yoksun olması, hutbenin dînî ve toplumsal nasihatlerle örülü olması, Hız. Osman'ın yönetim tarzı hakkında bize mutlak bir fikir vermektedir. Nitekim hutbelerindeki yumuşak üslup, Hız. Osman'ın yönetici kimliğini de ortaya koymaktadır. Ayrıca Hız. Osman'ın ilk konuşmasındaki tedirginliği de Hız. Osman'ın siyâsî yönünün çok güçlü olmadığını bir işareti olarak değerlendirmek mümkündür.

Hulefâ-yı Râşidîn'in son halifesi Hız. Ali'nin, en karmaşık dönemde halife olduğunu kabul etmek gerekmektedir. Bu durum Hız. Ali'nin vermiş olduğu ilk hutbeye de olduğu gibi yansımıştır. Nitekim hutbede geçen '*Müslüman, diğer Müslümanların elinden ve dilinden sâlim olan kimsedir. Müslüman'ın kanı gerekli haller dışında hiçbir şekilde dökülemez.*' cümleleri, hilafeti döneminde gerçekleşecek olan kimi hadiselerin öncülü gibidir. Diğer halifelerden farklı olarak, Hız. Ali'nin hutbesi sırasında farklı seslerin yükselmesi de aynı paralele düşünülmelidir.

Netice itibarıyla hutbe, Hız. Peygamber (AS) döneminde olmasa da Hız. Peygamber (AS) döneminden hemen sonra, halifelerin siyâsî mesajlarını içeren, toplumu nasıl yöneteceklerini gösteren konuşma metinleri olarak öne çıkmaktadır. İlk dönem hutbelerine bakıldığında, halifenin isminin hutbede anılmadığı görülmektedir. Bu durum coğrafi genişlikle ilgili bir durumdur. Zira özellikle Hız. Ömer'in hilafeti sırasında genişleyen İslâm coğrafyasının çeşitli bölgelerine gönderilen mektup ya da emân metinleri gibi yazılarda, halifenin adının zikredildiği görülür.

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 8/7 Summer 2013

Bundan tevârüsle sonraki dönemlerde, bilhassa Müslüman Türk devletlerinde, hükümdarın adının hutbede geçmesi bir otorite sembolü olarak görülmeye başlanmıştır.

KAYNAKÇA

- Abdülhâdî et-Ta'zî, Târîhu'd-Diplomasi min Akdâmi'l-Usûr ile'l-Yevm, Rabat 1987
- BELÂZÜRÎ, Ebu'l-Abbas Ahmed b. Yahya b. Câbir, Fütûhu'l-Buldân, Thk: Abdullah Üneys et-Tabbâ' - Ömer Üneys et-Tabbâ', Beyrut 1987
- BELÂZÜRÎ, Ebü'l-Abbas Ahmed b. Yahyâ b. Cabir, Ensâbu'l-Eşrâf, Thk: Riyad Zirikli- Süheyl Zekkar, Beyrut-Lübnan 1996
- BEYHÂKÎ, Ebû Bekr Ahmed b. el- Hüseyin, Delâilü'n-Nübüvve ve Ma'rifetu Ahvâli Sâhibi'ş-Şerîa, Thk: Abdulmu'tî Kal'acî, Beyrut- Lübnan 1988
- EBÛ'L- HASAN Ali b. Nâsir b. Ali el-Hüseyinî, Ahbâru'd-Devleti's-Selçûkiye, Trc. Necati Lügâl, Ankara 1943
- ERGİN Ali Şakir, Osmanlı Devleti ve Bozok Sancağı, Yozgat 2000
- GENÇ Reşat , Karahanlı Devlet Teşkilatı, Ankara 2002
- HALAÇOĞLU Yusuf , XIV- XVII. Yüzyıllarda Osmanlılarda Devlet Teşkilatı ve Sosyal Yapı, Ankara 1991
- İBN-İ ESİR, Ebü'l-Hasan İzzeddin Ali b. Muhammed b. Abdülkerim, el-Kâmil fi't-Târîh, Thk: Ebu'l- Fidâ Abdullah el-Kâdî, Beyrut- Lübnan 1987
- İBN-İ HİŞÂM, Ebû Muhammed Cemaleddin Abdümelik, es-Sîretü'n-Nebeviyye, Thk: Mustafa es-Sakka, İbrâhim el-Ebyari, Abdülhafız Şelebi, Kâhire 1936
- İBN-İ İSHAK, Ebû Abdullah Muhammed b. İshak b. Yesar, es-Sîretü'n-Nebeviyye, Thk: Ahmed Ferid el-Mezîdî, Beyrut-Lübnan 2004
- İBN-İ KESİR, Ebü'l-Fida İmadüddin İsmail b. Ömer, el-Bidâye ve'n-Nihâye, Thk: Abdullah b. Abdulmuhsin et-Türkî, Cize- Hicr 1998
- İBN-İ SA'D, Ebû Abdullah Muhammed b. Sa'd b. Meni' Zühri, Kitâbu't-Tabakâti'l-Kebîr, Thk: Ali Muhammed Ömer, Kâhire 2001
- JULIUS Welhousen, Târîhu'd-Devleti'l-Arabiyye, Almanca'dan Tercüme: Muhammed Abdülhâdî Ebû Rayde, Kahire 1928
- MÂVERDÎ, Ebu'l-Hasen Ali b. Muhammed b. Habib, Kitâbu Ahkâmi's-Sultâniyye ve'l-Vilâyâti'd-Dîniyye, Thk: Ahmed Mübârek el- Bağdâvî, Kuveyt 1989
- Mevlânâ Mehmed Neşrî, Cihânnümâ, Hrz: Necdet Öztürk, İstanbul 2008
- Nizâmu'l-Mülk, Siyâset- Nâme, Hrz: Mehmet Altay Köymen, Ankara 1982
- ÖZKAN Mustafa , 'Emevi İktidarının İşleyişinde Biat Kavramına Yüklenen Anlam ve Biatın Fonksiyonu', Hitit Üniversitesi Çorum İlahiyat Fakültesi Dergisi, Sayı: 13, Çorum 2008
- PARLAK Nizamettin , 'Sakife'deki Halife Adayları', İSTEM, Sayı: 19, Konya 2012
- PALABIYIK M. Hanefî, 'Hz. Peygamber'in Devlet Kurma Faaliyeti (Tarihi Arka Plan ve Teşri' Açısından)', Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, Sayı: 17, Ankara 2002
- PAMUK Şevket, Osmanlı Devleti'nde Paranın Tarihi, İstanbul 1999

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 8/7 Summer 2013

TABERÎ, Ebû Cafer Muhammed b. Cerîr, *Târihu'r-Rüsûl ve'l-Mülûk*, Thk: Muhammed Ebu'l-Fazl İbrahim, Kahire 1119

ÜLKÜSAL Müstecip, *Kırım Türk- Tatarları*, İstanbul 1980

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 8/7 Summer 2013

